

درمان آسیب‌های اخلاقی با الگوی صالح‌نگری و خیراندیشی

حجة الاسلام و المسلمین محمد قطبی^۱

چکیده

در این مقاله سعی شده است، برخی زمینه‌های بروز آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی، از جمله، خودابرازی‌های عشقی، ظاهری و رفتاری، بررسی و راهبرد خوداثباتی منطقی و آگاهانه برای مقابله با انحرافات اخلاقی و اجتماعی مورد توجه قرار گیرد و از میان شیوه‌های خوداثباتی، شامل: خوداثباتی علمی، مهارتی و رفتاری - اجتماعی، مورد اخیر، در قالب الگوی خیراندیشی و صالح‌نگری با تفصیل بیشتری به بحث گذاشته و به عنوان یکی از بهترین راه‌های درمان آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی واکاوی و تحلیل شود.

واژه‌های کلیدی:

صالح‌نگری، خیراندیشی، خودابرازی، خوداثباتی، عمل صالح، پایگاه اجتماعی.

ابتدا با بررسی برخی آسیب‌هایی که در حوزه‌ی رفتارهای اجتماعی، کج‌روی‌های اخلاقی را به دنبال دارد زمینه‌های پیدایش آن‌ها را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

خودابرازی

نوجوانان و جوانان، به دلیل ویژگی‌های فردی و شخصیتی که از آن برخوردارند، علاقه‌مندند در محیط و جامعه دارای اهمیت باشند و در وجود خود احساس ارزشمند بودن نمایند.

دنبال کردن حس ارزشمندی و اهمیت داشتن در جامعه، به خودی خود، نه تنها امری ناپسند نیست، بلکه نقطه‌ی آغازین برای رشد و بالندگی انسان است. با این وجود، این مسأله زمانی که در مسیر خودبرازندگی و انحراف قرار گیرد، مایه‌ی انحرافات بسیاری خواهد شد.

جوان در چنین حالتی به دنبال آن است که در جامعه، و به ویژه بین دوستان و همسالان خود، دارایی‌ها و برخورداری‌های خویش را ابراز کند، به گونه‌ای که مورد توجه و تحسین دیگران قرار گیرد. این روحیه، زمانی شدت می‌گیرد که جوان و نوجوان، از پیرامون خویش کم‌اهمیتی یا بی‌تفاوتی را نسبت به خود احساس کند.

انواع خودابرازی

خودبرازندگی و ابراز شخصیت در شکل‌های مختلفی نمایان می‌شود و در میان رفتارها و واکنش‌های جوانان و نوجوانان، می‌توان نمونه‌های زیادی از خودابرازی را مشاهده نمود.

اگر زمینه‌ی خود ابرازی درست و صحیح برای جوانان فراهم باشد، بدون تردید بدان سمت سوق پیدا کرده و در مسیر صحیحی قرار خواهند گرفت، ولی در صورتی که زمینه‌ی مناسب برای بروز این نیاز به وجود نیاید، بلکه به عکس، زمینه‌ی بروز آن از راه‌های ناسالم و غیر صحیح مهیا باشد، به یقین، موجب انحراف ایشان شده و به توسعه‌ی آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی منجر خواهد شد.

فراهم نبودن زمینه‌ی بروز صحیح این روحیه در جوانان موجب خواهد شد آنان در یک سیر نزولی قرار گرفته و برای تأمین نیازهای درونی خود به سمت رفتارهای عشقی و عاطفی روی آورند.

طرح دوستی دختر و پسر، نامه‌نگاری، تلفن، چت، وعده‌های پنهانی، تجمع‌ها و پاتوق‌های عشقی و عاطفی، طنّازی و عشوه‌گری، آرزوهای بلند عاشقانه و... از جمله نمونه‌ها و مصادیق رفتار عشقی - عاطفی جوانان در دستیابی به یک نقطه‌ی ارزشمند در محیط و خصوصاً در میان دوستان و همکلاسی‌های خود است.

اگر در باور یک دختر جوان یا نوجوان، چنین انگاشته شود که هر کس دوست پسر بیشتری داشته باشد توانمندتر است و هر کس چنین دوستی نداشته باشد ناتوان، آن‌گاه، راه ارزشمندبودن را در طرح دوستی بیشتر و داشتن ارتباط قوی‌تر با غیرهمجنس جست و جو خواهد کرد.

این جوان یا نوجوان در هدف خویش، که رسیدن به حسّ ارزشمندی و افتخار در میان همسالان و همکلاس‌ها و جامعه و

خانواده‌ی خود است، اشتباه نکرده است، بلکه در انتخاب روش و راه رسیدن به هدف، خطا کرده است.

علت خطای او نیز در این است که ارزشمندی و با اهمیت بودن را به درستی فهم نکرده و تعریف صحیحی از آن به دست نیاورده است. پس، او در اصل دنبال کردن هدف خطا نکرده، بلکه خطایش در تعریف هدف و در پی آن در روش رسیدن به هدف بوده است.

گاه جوان یک قدم جلوتر رفته و آنچه را در درون، پذیرفته در بیرون به نمایش می‌گذارد. در ظاهر و پوشش خود به سمتی حرکت می‌کند که به اعتقاد خویش می‌تواند در جامعه و محیط، خود را به برتری برساند.

او احساس می‌کند با انتخاب رنگ و نوع لباس و تنوع و تغییر شکل در پوشش و ظاهر خود در جامعه، رتبه‌ی بالاتری نسبت به دیگران کسب می‌کند، و در نتیجه، ارزشمندتر و مهم‌تر می‌شود.

یکی از دلایل توسعه‌ی یک مدل در جامعه به عنوان مُد، این است که جوانان به محض این که مدل تازه‌ای در نوع پوشش و لباس و آرایش وارد بازار شد، احساس می‌کنند که اگر به این مدل روی بیاورند ارزشمندتر خواهند بود و رتبه‌ی آنان بالا خواهد رفت.

از این رو، گرایش به آن مدل شدت گرفته و با سرعت به «مُد» تبدیل می‌شود. بنابراین، مُد یعنی آنچه در جامعه فراگیر شده، به گونه‌ای که شدت علاقه‌ی مردم جامعه نسبت به آن بالاتر از نمونه‌های دیگر باشد و ملاک و معیار برای یک سری برتری‌ها به شمار آید.

امروزه، جوان برای دستیابی به چنین رتبه‌ای در جامعه هزینه‌های گزافی صرف می‌کند و حتی از خواب و خوراک خود می‌زند تا ظاهر او آراسته و عامه‌پسند باشد.

آمارها نشان می‌دهد درآمد حاصل از فروش لوازم بهداشتی و آرایشی، رتبه‌ی بالایی را در دنیا از آن خود کرده و همپای درآمد حاصل از فروش اسلحه و مهمات جنگی و مواد مخدر و افیونی در بالاترین رتبه قرار دارد. حتی در میان پزشکان، آنانی که رشته‌ی پزشکی‌شان به زیبایی و آرایشی نزدیک‌تر است، درآمد بالاتری دارند، از جمله: جراحی پلاستیک، پوست، مو، لیزیک چشم، و...

جوان وقتی با پوشیدن لباسی جدید یا استفاده از نوعی آرایش خاص در جامعه و خصوصاً در میان همسالان و همکلاسی‌هایش احساس برتری کند، حاضر است برای رسیدن به این برتری و ارزشمندی از همه چیز بگذرد و خود را به کانون توجه تبدیل نماید.

این جلب توجه مرز مشخصی ندارد و حتی تا جایی پیش می‌رود که جوان پس از پیمودن راه‌های معمولی و عادی زیبایی پوشش و ظاهر، به سمت مدل‌های خاص و نادر گرایش پیدا خواهد کرد و تلاش خواهد نمود با توسل به شکل‌های غیرمتعارف و جدید، نظر دیگران را به سمت خود بکشانند. این گرایش در پسران بیشتر به شکل‌های جدید و غیرمتعارف و در دختران بیشتر در زیبایی و لطافت نمود می‌یابد.

این نوع خودابرازی فقط در آرایش و پوشش خلاصه نمی‌شود، بلکه در اسباب و وسایل زندگی و تحصیل نیز یافت می‌شود.

نوع و رنگ خودرو، نمای خانه، دکوراسیون منزل، مبلمان خانه، تزئینات و تشریفات زندگی، اشیای قیمتی و تزئینی، فرش و رنگ منزل، و... از جمله اموری است که برخی به گمان برترشدن و اهمیت یافتن به آن روی آورده‌اند.

قرآن کریم از این‌گونه خودابرازی به فخرفروشی و تکاثر تعبیر کرده و بیان می‌کند که چنین انسان‌هایی به قدری در ظاهر و تشریفات غرق

می شوند و دارایی هایشان را ملاک برتری قرار می دهند که گاهی «قبرهای» آنان هم ملاک برتری شان خواهد بود؛ چه تعداد زیاد قبرها که نشانه‌ی زیادی جمعیت و گستردگی تبار آنان است و چه شکل ظاهر قبرهای آنان و چه ...^۱

تجمل گرایی و فخرفروشی به خاطر داشته‌ها و دارایی‌های مادی، از بزرگ‌ترین آفت‌هایی است که دامن گیر انسان امروزی شده و مع‌الأسف جوانان بیش از بزرگسالان در این مسیر انحرافی شتاب گرفته‌اند.

می توان گفت عوامل زیادی در پیدایش این نوع خودابرازیِ ناصحیح که در حقیقت نوعی خودتخریبی است و باعث نابودی دین و هستی انسان می شود دخیل است.

در روایات زیادی مسلمانان، از این که معابد و مساجد خود را با تجمّلات زینت کنند منع شده‌اند. اسلام، انسان را بیشتر به توجّه به معنا و مفهوم عبادت دعوت کرده تا به ظاهر عبادت و عبادت‌کده.

در زندگی نیز اگر تجمل گرایی، بیش از اندازه خودنمایی کند، انسان از معنا و مفهوم اصلی زندگی غافل شده و از آن لذتی نخواهد برد.

این نوع خودابرازی، در حالت شدیدتر، به غلو و فخرفروشی‌های گفتاری تبدیل خواهد شد و کسانی که در توانشان نیست تا با داشته‌هایشان برتری اجتماعی را کسب نمایند و یا داشته‌هایشان را

۱- ﴿حتى زرتم المقابر...﴾ [نکاتر / ۲].

کمتراز رقیب خود می‌دانند، برای این که در میدان مسابقه نبالزند، به غلو و فخرفروشی‌های دروغین خواهند پرداخت.

جوان وقتی در محیط آموزشی و پیرامونی خود احساس کند آنچه مایه‌ی برتری یک دانش‌آموز محسوب می‌شود تعداد زیاد دوست، پسر یا دختر است، به دروغ روی آورده و با طرح سخنان غلوآمیز، افتخارات کاذب و خیالی برای خود برمی‌شمرد. همین ادعاهای پوچ، رفته رفته موجب می‌شود که او در عمل به این سمت کشیده شود. نیز مایه‌ی تحریک دیگران به این مسأله خواهد شد.

در نوع شدیدتر خودابرازی، جوان به سمت رفتارهایی کشیده می‌شود که به گمان خود می‌تواند کانون توجه قرار گیرد و برتری کسب نماید.

سیگار کشیدن، تک چرخ زدن، ویراژ دادن با خودرو و... از جمله رفتارهایی است که در نوجوانان پسر موجب دست‌یابی به حس نیرومندی و مردانگی شده و آنان را به سمت افتخارات بی‌اساس و پوچ می‌کشاند.

در این سن، نوجوانان احساس می‌کنند اگر کارهای خارق‌العاده‌ای انجام دهند یا رفتار بزرگ‌ترها را تکرار نمایند به برتری دست خواهند یافت. در دختران نیز حس مادری و مهربانی و نوازش کردن از جمله رفتارهای غلطی است که در گمان آنان موجب برتری ایشان خواهد بود.

سوگمندان، روزبه‌روز، سن‌گرایش به مفسد اجتماعی و از جمله اعتیاد، رابطه‌های بی‌حدومرز، فرار و... پایین‌تر آمده و بسیاری از این آسیب‌ها وارد حوزه‌ی نوجوانی شده است و حتی در برخی مصادیق در دوران کودکی نیز مشاهده شده است.

یکی از علل پایین آمدن سن گرایش به مفاسد، احساس افتخار و برتری است که بزرگ‌ترها در گرایش به این گونه مفاسد دارند و در رفتار خود آن را به نمایش می‌گذارند.

وقتی جوانان با وکع و افتخار از داشتن رابطه با جنس مخالف خود سخن بگویند، مطمئناً نوجوانان نیز تصور می‌کنند که اگر با جنس مخالف خود رابطه برقرار کنند شاهکار کرده و به رفتاری دست یافته‌اند که موجب افتخار آنان خواهد شد.

در نهایت، جوان برای این که خود را به نقطه‌ی بالای افتخار برساند، گاهی پس از عبور از سه مرحله‌ی «عشقی»، «ظاهری» و «رفتاری»، خود را به مرحله‌ی چهارم، یعنی «خودابرازی محیطی»، می‌رساند و این مرحله هم مثل مراحل قبل، به جای خودابرازی صحیح، مُنجر به خودتخریبی خواهد شد. ناکامی در مراحل قبلی می‌تواند علت اصلی گرایش به مراحل بعدی باشد.

در این مرحله، جوان، با ایجاد ارتباط با محیط‌هایی که به نظر او در جامعه اهمیت دارد و موجب کسب رتبه و برتری می‌شود، تلاش می‌کند خود را به نقطه‌ی اوج برساند.

پارتی‌های دوستانه، گروه‌های ناسالم همسالان، گردش‌های خاص و... از جمله محیط‌هایی است که جوانان با برقرار کردن ارتباط با آن و رفت و آمد پنهان، سعی می‌کنند، در پوشش ارزشمندی و افتخار، در میان همسالان و همکلاسی‌های خود به برتری دست یابند.

محیط به دو شکل می‌تواند مایه‌ی کسب افتخار انسان باشد: یکی در درون محیط و آنچه باعث برتری انسان نسبت به افراد درون محیط خواهد شد، و دیگری در بیرون محیط، یعنی نسبت به کسانی که در چنین محیطی نبوده‌اند.

حالت اول، بستگی به توانایی فردی و شخصیتی انسان دارد که در مرحله‌ی خوداثباتی به آن خواهیم پرداخت، ولی حالت دوم، از این جهت مایه‌ی برتری جویی انسان می‌شود که دیگران از آن محروم بوده‌اند، این حالت از نمونه‌های بارز خودتخریبی است.

جووانی که رفتن به تجمّع و پارتی‌های پرسروصدا، گردش‌های خاص، مراسم رقص و موسیقی، عضویت در گروه‌های منحرف و یا ... را مایه‌ی برتری خود می‌داند به اشتباه در مسیری انحرافی قرار گرفته و برتری کاذبی را برای خود به وجود آورده است.

خوداثباتی منطقی و آگاهانه

زمینه‌ی بروز و پاسخ‌گویی نیازهای درونی جوانان، به ویژه حسّ ارزش‌مند بودن و بزرگ‌منشی، از طریق راه‌های صحیح و اسلامی وجود دارد. این راه‌ها می‌تواند عامل درمان و پیش‌گیری از بروز و توسعه‌ی آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی در جامعه‌ی اسلامی باشد. یک نمونه از این راه‌ها «خود اثباتی منطقی و آگاهانه» است.

خوداثباتی به این معنا است که جوان و نوجوان برای دستیابی به رتبه‌ی عالی در جامعه و کسب حسّ ارزشمندی، از راه‌های صحیح و درست، همراه با آگاهی و انتخاب، بهره بگیرد. این امر در شکل‌های مختلفی بروز می‌نماید، از جمله:

الف - خوداثباتی علمی

﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾؛ بگو آیا آنان که

اهل علم و دانشند با آنان که نادانند یکسانند؟^۱

باید تلاش کرد جوانان و نوجوانان به جای این که برای دست‌یابی به برتری خود از راه‌های غیر صحیح و تخریب‌گرانه استفاده کنند، به سمت علم و آگاهی حرکت کنند و با کسب رتبه‌های بالا در دانش و علم بتوانند توانایی خود را به اثبات برسانند.

جوان و نوجوان در چنین حالتی، علاوه بر این که به خواسته‌ی خود، یعنی برتری، دست یافته است، در درون نیز، از خویشتن راضی است و به امنیت روانی خواهد رسید.

حسّ ارزشمندی تنها با عوامل بیرونی نمی‌تواند انسان را به اوج آرامش برساند بلکه بایستی در درون انسان هم امنیت روانی به وجود بیاورد و انسان، خودش هم قبول داشته باشد که آنچه به آن رسیده است واقعاً با ارزش و دارای اهمیت است، و صرفاً رتبه‌ای ساختگی و صوری نیست؛ دانش و آگاهی از این دسته است، زیرا هم در بیرون موجب تعالی جایگاه انسان می‌شود و هم از درون موجب آرامش انسان.

تشویق جوانان و نوجوانان به کسب دانش و علم، راه مناسبی است برای پیش‌گیری از انحراف آنان و مانع محکمی است برای نیفتادن آنها در ورطه‌های آسیب‌زا و خطرناک.

البته قبل از هر چیز باید مکانیسم‌های شناسایی استعداد نوجوانان در جامعه توسعه یابد و هر کس را نسبت به توانایی درونی‌اش به سمت فراگیری دانش تشویق و ترغیب نمود و همچنین در کنار آن بایستی الگوهای شایسته‌ای که توانسته‌اند با کسب دانش و آگاهی، به ستاره‌های جهانی یا دست کم ملی و محلی تبدیل شوند را توصیف کرد و زندگی نامه‌ی آنان را در دسترس جوانان و نوجوانان قرار داد.

بی تردید، دستاوردهای علمی جوانان در هر موضوعی می‌تواند موجب غرور و افتخار جوانان دیگر شود و باید باور کرد که جوان امروز لیاقت و توان رشد در همه‌ی جهات علمی را دارد و در صورت حمایت و هدایت می‌تواند سرافرازی و سربلندی یک نسل را به ارمغان بیاورد.^۱

ب - خوداثباتی مهارتی^۲

پس از علم و دانش، که البته دست‌یابی به آن برای همه کس فراهم نیست یا همگان توانش را ندارند، می‌توان نوع دیگری از خوداثباتی را نام برد که جوانان به آن دسترسی بیشتری دارند و آن، خوداثباتی مهارتی است؛ مهارت‌های مختلف - در هر رشته‌ای و در

۱- به گفته‌ی رییس سازمان انرژی اتمی ایران، میانگین سن مهندسان این سازمان زیر ۳۰ سال است و این نمونه‌ای از افتخارآفرینی جوان ایرانی است.

۲- مهارت انواع مختلفی دارد از جمله: مهارت فنی؛ یعنی دانایی و توانایی در انجام دادن وظایف خاص که لازمه آن ورزیدگی در کاربرد فنون و ابزار ویژه و شایستگی عملی در رفتار و فعالیت است، مهارت‌های فنی از طریق تحصیل، کارورزی و تجربه حاصل می‌شوند و همچنین مهارت انسانی؛ یعنی داشتن توانایی و قدرت تشخیص در زمینه ایجاد محیط تفاهم و همکاری و انجام دادن کار به وسیله دیگران، فعالیت مؤثر به عنوان عضو گروه، درک انگیزه‌های افراد و تأثیرگذاری بر رفتار آنان. www.sheshmim.com. به نقل از روزنامه تفاهم.

هر صنفی - که می‌تواند در زندگی موجب افتخار و سربلندی انسان در محیط پیرامونی خود باشد.

مسلماً بین جوانانی که دارای مهارت‌های بیشتری هستند، با آنانی که از مهارت‌های کمتری برخوردارند، تفاوت شخصیتی و اعتباری در جامعه وجود دارد.

جوانی که در یک رشته‌ی ورزشی، هنری، صنعتی یا خدماتی دارای مهارت باشد، با دیگری که از آن مهارت برخوردار نیست، در شأنیت اجتماعی متفاوت‌اند.

امروزه، مهارت‌های زیادی وجود دارد که هم کسب و فراگیری آنها آسان است و هم میزان ارتقا بخشی آن نسبت به رتبه‌ی اجتماعی جوانان بالاست.

جوانی که دارای مهارت آشپزی یا کار با رایانه یا خیاطی یا ... است، در مقابل دوستش که از آن مهارت محروم است، نه تنها از جایگاه و شأن بیشتری برخوردار است، بلکه در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی خود نیز موفق‌تر است و اگر هم در مقابل دوستان خود اقدام به فخرفروشی کند، فخرفروشی او موجب تحریک و تشویق دوستانش در فراگیری آن مهارت خواهد بود؛ اگر چه از نظر اخلاقی کار ناشایستی مرتکب شده است.

به جای گرایش جوان‌ها به فخرفروشی و تجمل‌گرایی مخرب و ناپسند، بایستی تلاش کرد نوجوانان و جوانان به سمتی هدایت شوند که هم حس ارزشمندی آنان ارضا شود و هم موجب تخریب هویت دینی آنان نشده، عزت و سربلندی برایشان به ارمغان بیاورد.

توسعه‌ی مراکز آموزش مهارت‌های مختلف ورزشی، هنری، کاربردی، صنعتی، خدماتی و... در جامعه موجب خواهد شد که

رقابت در فراگیری این گونه مهارت‌ها سرعت بگیرد و مانع بروز آسیب‌های خودتخریبی شود.

علاوه بر این، وقت فراغت جوانان و نوجوانان، که به جهت عدم برنامه‌ریزی صحیح منجر به مفسد و انحرافات و آسیب‌های متعددی شده است، صرف یادگیری و آموزش این گونه مهارت‌ها خواهد شد.

ج - خودثباتی رفتاری - اجتماعی

انجام امور اجتماعی و داشتن تعامل سازنده با جامعه، به انسان شخصیت و اعتبار می‌بخشد، و در نتیجه، حس ارزشمندی انسان را تأمین می‌کند.

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ جَمِيعًا الْعِزَّةُ إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾؛ آن کس که عزت بخواهد، عزت همگی از آن خداست، کلمه‌ی پاکیزه (اعتقاد صحیح) به سوی خدا بالا می‌رود و عمل صالح آن را بالا می‌برد.^۱

در جامعه‌ی اسلامی، مسایل زیادی وجود دارد که دارای ارزش و اهمیت ویژه است و انجام آن، علاوه بر أجر آخروی، عزت و سربلندی دنیوی را نیز به دنبال خواهد داشت. در ادبیات قرآن کریم، به این گونه رفتارها «عمل صالح» اطلاق شده است. قرآن کریم به کرات اهل ایمان را به انجام اعمال صالح دعوت نموده است.^۲

۱- فاطر، ۱۰.

۲- در قرآن کریم بیش از هشتاد بار عمل صالح به صورت‌های گوناگون مورد توجه واقع شده است.

انسان اگر در جامعه، عنصری فعال و پرتلاش باشد و در هر فرصتی به نیاز دیگران و جامعه بیندیشد و در حدّ توان، گره گشای مشکلات دیگران و مسایل اجتماعی باشد، دارای اعتبار و ارزش اجتماعی بالاتری خواهد شد.

«یکی از نتایج مؤثر و «لاینفک» عمل صالح که بُعد اجتماعی آن، در خدمات و تعاون عمومی مجسّم می گردد، توجّه عواطف انسان و علائق قلبی مردم به آن گروه از افراد است که در خدمت جامعه بوده و برای آنان کار صورت می دهند.

هیچ کس نمی تواند این حقیقت را انکار کند که نتیجه مستقیم خدمت خالصانه به جامعه، جلب عواطف و رسوخ در قلوب می باشد.

همگان می دانیم که پیامبران و آموزگاران الهی مورد احترام جامعه ها بوده و در جهان هیچ شخصیتی مانند حضرت مسیح عَلَيْهِ السَّلَام و حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عواطف انسان ها و بشر را جلب نکرده است.^۱

این نوع خوداثباتی دایره ی وسیعی دارد؛ هم از جهت تنوع رفتاری و هم از جهت قابلیت و توانایی انسان ها. هر کسی در هر شرایطی که قرار دارد می تواند به گونه ای در جامعه عنصری فعال و مفید باشد و به جامعه خدمت کند؛ چه خدمت او ریالی و مادی باشد و چه هدایتی و فکری و چه از انواع دیگر.

ما در این جا از این نوع خوداثباتی با عنوان «صالح نگری و خیراندیشی» یاد می کنیم؛ چرا که اساس انجام عمل صالح و خدمت به

خلق نوعی نگرش صالحانه و اندیشه‌ی خیرانه است که از مهم‌ترین آموزه‌های اخلاقی در دین اسلام می‌باشد.

صالح‌نگری و خیراندیشی

با توجه به آنچه مورد اشاره قرار گرفت صالح‌نگری و خیراندیشی از جمله محورهای اساسی در بُعد تکریم انسان محسوب می‌شود که در قرآن کریم و سیره‌ی پیامبر گرامی اسلام به طور جدی مورد توجه قرار گرفته است.

قرآن کریم در بیش از هشتاد مورد، ایمان و عمل صالح را کنار هم قرار داده و بدین‌سان فرهنگ خدمت‌رسانی و صالح‌نگری و خیراندیشی را ترویج کرده است.

عمل صالح که در سطوح مختلفی قابل انجام است، موجب می‌شود انسان‌ها نسبت به یکدیگر احساس نزدیکی و احترام داشته باشند و به طور آشکار تقرب، معنویت و بندگی را در حد خود احساس نمایند.

یکی از دقیق‌ترین نمونه‌های شادی و نشاط از منظر اسلام، انجام عمل صالح است. یک رفتار، وقتی به معنای دقیق، شادی‌بخش و نشاط‌آور است که، افزون بر این که در زمان انجام برای انسان نشاط و شغف ایجاد می‌کند، هنگام یادآوری و مرور خاطره‌ی آن نیز شادی و نشاط قلبی را بازآفریند و احساس مسرت و شادکامی در جان انسان بنشانند.

عمل صالح این چنین است؛ یک شادی زودگذر و فراموش‌شدنی نیست، بلکه شادی و نشاطی مستمر و پایدار است.

هر انسانی در بازخوانی زندگی خود، از برخی رفتارها و اعمالش خرسند است و از آن‌ها به نیکی یاد می‌کند و با یادآوری دوباره‌ی

آنها، خُرسندی و مسرّت را حس می‌کند و این حالت، جز برای اعمال صالح و آنچه انسان برای رضای خدا انجام داده باشد، نیست.

به هر میزان که فرهنگِ عمل صالح در جامعه توسعه یابد، رضایت‌مندی و احساس خوشبختی و امیدواری در انسان‌ها بیشتر خواهد شد. ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً﴾^۱

انجام عمل صالح نه تنها مایه‌ی نجات و سعادت بشر خواهد شد، بلکه سلامت روانِ انسان را نیز به دنبال خواهد داشت. می‌توان از این لطف الهی برای درمان بسیاری از آشفتگی‌ها و تلاطم‌های روحی و حل معضلات اجتماعی کمک گرفت.

آن گاه که انسان‌ها در انجام خوبی‌ها از یکدیگر سبقت بگیرند و تلاش کنند تا توان و نیروی خود را صرف عمل صالح کنند^۲، از بند بسیاری از مشکلات روحی و روانی خواهند گسست و به دامن آرامش باز خواهند گشت.^۳

عمل صالح، فقط در خدمت‌رسانی خلاصه نمی‌شود و دارای موارد و شکل‌های دیگری نیز هست. رساترین و در دسترس‌ترین نوع عمل صالح، خدمت‌رسانی و انجام فعالیت‌های فیزیکی و کمک‌رسانی است. برخی دیگر از موارد و شکل‌های عمل صالح عبارت است از:

۱- نحل، ۹۷.

۲- ﴿سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ﴾، حدید، ۲۱.

۳- ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وِدًّا﴾، مریم، ۹۶.

هدایتی، از قبیل: تبلیغ، امر به معروف و نهی از منکر، مشاوره و راهنمایی، بنای سنت حسنه، خوشبینی و امیدواری، ایجاد الگوی رفتاری صحیح، تشویق و ترغیب به علم و دانش، دین و دینداری، و...
رفتاری، از قبیل: اخلاق خوب و رفتار صالحانه، تحمّل بدرفتاری‌ها، همدردی و همدلی با مردم، برخورد دوستانه، مودّت و محبّت، صله‌ی رحم، عیادت بیمار، تسلّی مصیبت دیدگان، مردمی زیستن، احترام و تکریم دیگران، مساوات و مواسات و...

معنوی، از قبیل: نماز، دعا، نیایش، زیارت، ذکر، تلاوت قرآن و...
خدمتی، از قبیل: عمران و سازندگی، مجاهدت، دفاع و مبارزه، خدمات آموزشی و فرهنگی، خدمات اقتصادی، فعالیت‌های فرهنگی و تفریحی، کمک‌های مالی و صدقات، قرض الحسنه و...
 انجام عمل صالح و توسعه‌ی آن در جامعه نیازمند دستیابی به یک الگوی جامع دارد به گونه‌ای که به صورت سیستمی و روشمند در جامعه، فرهنگ تمسّک به آن رواج یابد و در همه‌ی ارکان و اعضاء جامعه روحیه‌ی انجام آن پدید آید.

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾؛ و باید از شما مسلمانان برخی خلق را به خیر و صلاح دعوت کنند.^۱

ثمرات خیراندیشی و صالح‌نگری

این الگو، در صورتی که با دقت و همراه با برنامه در جامعه دنبال شود می‌تواند نتایج خوبی را به دنبال داشته باشد. در این جا به برخی از آنها اشاره خواهیم نمود.

یک - کسب پایگاه‌های مختلف اجتماعی^۱:

افرادی که سعی می‌کنند در زمینه‌های مختلف در جامعه، خدمت‌گزار باشند، به نوبه‌ی خود، در محیط‌هایی که حضور پیدا می‌کنند دارای نقش^۲ معینی خواهند بود و این نقش موجب ارزش و اعتبار جامعه یا گروه به ایشان خواهد بود و این اعتبار موجب به دست آمدن پایگاه اجتماعی برای آنها خواهد شد.

چرا که پایگاه اجتماعی در پی داشتن نقش مفید در محیط، نصیب انسان خواهد شد و این گونه افراد به طور معمول در محیط‌هایی که فعالیت می‌نمایند مفید و مؤثر واقع خواهند شد و پایگاه اجتماعی آنان تثبیت خواهد گردید.

۱- پایگاه اجتماعی عبارت از موقعیتی است که فرد در سلسله مراتب اجتماعی در ارتباط با اهمیت ارزشی که نقش اجتماعی وی در جامعه دارد، بدست می‌آورد. به عبارت دیگر با توجه به اینکه هر جامعه‌ای در ارتباط با نقش‌های اجتماعی اعضایش دارای سلسله مراتبی است، لذا افراد بر حسب اهمیت و ارزشی که نقش آنها در جامعه داراست در رده‌های بالای سلسله مراتب یا در رده‌های پایین قرار می‌گیرند و به همین عامل افرادی که دارای نقش‌های متعددی در جامعه هستند پایگاه‌های اجتماعی متفاوتی نیز دارند. ر. ک: منصور قنادان، ناهید و مطیع و هدایت‌اله ستوده، جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی)، ص ۱۲۹.

۲- نقش، به رفتاری اطلاق می‌شود که دیگران از فردی که پایگاه معینی را احراز کرده است، انتظار دارند. نقش‌های مناسب به صورت بخشی از فرایند اجتماعی شدن به فرد آموخته می‌شود و سپس او آنها را می‌پذیرد. ر. ک: همان.

به طور مثال قرآن کریم از آنان که در انجام خیرات از یکدیگر سبقت می گیرند با عنوان صالحین که یک شأنیت بالای اجتماعی و دینی محسوب می شود یاد کرده است.^۱

دو - تنوع پایگاهی:

پایگاه‌هایی که در دسترس افراد قرار می گیرد می تواند از هر دو نوع پایگاه‌های اجتماعی محوّل و محقّق^۲ باشد.

در برخی فعالیت‌ها به انسان نقش‌هایی از طرف جامعه و نهادهای اجتماعی محوّل می شود که موجب ایجاد پایگاه خواهد شد به طور مثال، عضویت در هیات امناء، شورای محل، انجمن اولیا و مربیان، معتمد محل ما گروه‌های فرهنگی، اتحادیه‌های دانش آموزی، گروه های هنری، گروه های ورزشی و

علاوه بر پایگاه‌هایی که در چنین محیط‌هایی به انسان محوّل می شود، امکان رشد و کسب پایگاه‌های بالاتر و دیگری نیز وجود دارد. جوانی که تلاش می کند به عنوان مربی در یک مرکز فرهنگی فعالیت داشته باشد، به راحتی می تواند نقش خود را ارتقا داده و در جایگاه‌های دیگری هم مشغول گردد.

از این رو، امکان اکتساب پایگاه برای همه مهیا است. به ویژه این که در فعالیت‌های خیراندیشانه و عام‌المنفعه محدودیت‌های پُست سازمانی و ساختارهای تشکیلاتی به هیچ شکل وجود ندارد و هر کس در حدّ تلاش خود می تواند اعتبار کسب کند و فعالیت

۱- آل عمران، ۱۱۴.

۲- ر. ک: منصور قنادان، ناهید مطیع و هدایت‌اله ستوده، جامعه شناسی (مفاهیم کلیدی)، ص ۱۳۰.

اجتماعی داشته باشد تا جایی که هرگاه چند فردِ فعّال، همدست و همراه گردند می‌توانند نهاد یا مؤسسه‌ای را بنیاد بگذارند و به آن رسمیت ببخشند. نمونه‌ی روشن آن که برای جوانان به سهولت قابل دسترسی است، تأسیس و تشکیل سازمان‌های مردم - نهاد (سمن) است.

سه - ایجاد شبکه‌ی پایگاهی:

تعداد پایگاه‌های اجتماعی یک فرد می‌تواند به حدّی باشد که یک «شبکه‌ی پایگاهی» به وجود بیاورد و در نقش‌های مختلفی اشتغال یابد.

پایگاه‌های متعدد، هم می‌تواند در یک رشته و موضوع مشترک صورت گیرد و هم در رشته‌ها و موضوعات مختلف و متنوع. هر کدام از این دو صورت، ویژگی‌های خاص خود را دارد و تأمین کننده‌ی بخشی از روح منزلت طلبی انسان است.

چهار - دستیابی به منزلت اجتماعی:

مجموع این پایگاه‌ها که به صورت شبکه به هم پیوند خورده است، موجب منزلت فرد در جامعه خواهد شد. به هر میزان که یک فرد در جامعه مفیدتر و ثمر بخش تر باشد و بتواند در نقش‌های مختلف به جامعه خدمت‌رسانی داشته باشد، منزلت او نزد جامعه بالاتر خواهد بود.

به طور مثال، اگر بتواند در چند رشته‌ی ورزشی مهارت کسب کند و یا در انجمن‌های مختلفی حایز رتبه شود، نزد جامعه نسبت به کسانی که این ویژگی‌ها را ندارند منزلت بالاتری خواهد داشت.^۱

پنج - خنثی شدن عقده‌ها:

در بسیاری از مواقع، افراد، در پایگاه‌های شغلی خود - که به ناچار مجبورند در آن باقی بمانند و ترک آن برایشان خسارت‌بار است - دچار سرخوردگی و پایگاه‌زدگی می‌شوند.^۲

عوامل مختلفی می‌تواند در این سرخوردگی و پایگاه‌زدگی دخیل باشد، از جمله: عدم انطباق کار با سلیقه، توان یا شأنت انسان، ناهمگونی شرایط محیطی و همکاران یا اعضای خانواده، فشارهای دیگران و ... در چنین شرایطی، اگر محیط‌های دیگری باشد که انسان در آن، پایگاه اجتماعی کسب نموده باشد و فعالیت نماید، به راحتی می‌تواند سرخوردگی‌های خود را از دل بیرون کند.

چرا که در محیط دوم شأنت و جایگاه کسب نموده و خود را مفید و مؤثر می‌داند. در محیط دوم، احساس آرامش کرده و سعی می‌کند سختی‌های محیط اول را با شیرینی‌های محیط دوم فراموش کند.

در پایگاه‌های محقق در محیط‌های خیراندیشانه، انسان اختیار کامل دارد و آزادانه به فعالیت می‌پردازد. از این‌رو، می‌تواند متناسب با سلیقه، توان، فرصت و نیاز خود دست به انتخاب بزند.

۱- نقش‌های اجتماعی در شکل دادن به شخصیت اهمیت زیادی دارند. حتی از لحاظ جامعه‌شناسی، شخصیت را می‌توان به عنوان ترکیب و تلفیق نقش‌هایی تصور کرد که فرد در مناسبات اجتماعی خود عهده دار آنهاست.

۲- جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی)، ص ۱۳۴.

به طور مثال، اگر علاقه‌ی شخصی او خدمت‌رسانی به انسان‌های دیگر است، می‌تواند در محیط‌هایی فعالیت نماید که به این خواسته نزدیک‌تر است و اگر علاقه‌ی او تدریس و انجام فعالیت‌های علمی است نیز، در محیط‌هایی که دارای چنین ویژگی‌هایی باشد، امکان حضور خواهد داشت.

شش - تحرک روانی^۱

فردی که در پایگاه‌های مختلف ایفای نقش کند و تحرک اجتماعی^۲ بالایی داشته باشد، به یک تحرک روانی خوب دست خواهد یافت؛ به گونه‌ای که ظرفیت وجودی او نسبت به نقش‌ها و فعالیت‌های مختلف گسترش خواهد یافت. فکر او در یک رشته و یک نوع فعالیت بلوکه نخواهد شد، بلکه در نقش‌ها و فعالیت‌های مختلف و متنوعی خواهد اندیشید و تجربه کسب خواهد نمود. به این تنوع نقش و آزادی فکر و ظرفیت وجودی، «تحرک روانی» می‌گویند.

هر چه انسان تحرک روانی بیشتری داشته باشد، برای پذیرش محیط‌های مختلف و سلیقه‌های متنوع آمادگی بیشتری خواهد داشت.

۱- منظور از تحرک روانی گسترش نوعی ظرفیت‌هاست که انعطاف‌پذیری شخص را باعث می‌شود در نتیجه فرد قابلیت پذیرش نقش‌های مختلف و برداشت نسبی از شرایط اجتماعی را پیدا می‌کند. جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی)، ص ۱۸۶.

۲- اصطلاح تحرک اجتماعی به جابجایی افراد از یک پایگاه اجتماعی به پایگاه اجتماعی دیگر اطلاق می‌شود. افراد ممکن است که از لحاظ طبقه اجتماعی، به سمت بالا تحرک داشته باشند یا به سمت پایین، یا در همان سطح باقی بمانند، ولی شغل دیگری اختیار کنند. به عبارتی دیگر فراگرد تغییر منزلت اجتماعی فرد در جامعه، تحرک اجتماعی نامیده می‌شود. ر.ک: همان، ص ۱۸۰.

جووانی که دارای تحرک روانی باشد، نوع رفتار او در نقش‌های مختلفی که دارد متناسب با همان نقش خواهد بود.

در مقابل پدر و مادر، نقش فرزندی را به درستی ایفا خواهد نمود، همین‌طور در مقابل دوستان، نقش دوستی، در مقابل همسر، نقش همسری و سپس در مقابل فرزندان نقش والدی را به درستی ایفا خواهد نمود.^۱

تحرک روانی، نه به معنای این که انسان از محیط خود تاثیر پذیر باشد، بلکه بدین معنا که بتواند با محیط‌های مختلف، خود را موافق سازد و ناسازگاری‌های آن را تحمل کرده، نسبت به هر کدام از محیط‌ها و شرایط مربوط به آن، روش مناسب و مخصوص به همان محیط را برگزیند.

هفت - آرامش روحی و روانی:

با توجه به ویژگی‌های ذکر شده، حضور در فعالیت‌های خیراندیشانه و بشر دوستانه می‌تواند موجب آرامش روحی و روانی انسان باشد؛ به ویژه زمانی که انجام این فعالیت‌ها با کسب رضایت خداوند متعال همراه باشد، آن گاه، انسان، علاوه بر رضایت خلق،

۱- نقش‌ها نیروهای پویای انگیزشی رفتار محسوب می‌شوند و سهم موثری در نحوه عملکرد و در نتیجه، شکل‌گیری شخصیت فرد برعهده دارند. در مجموع می‌توان گفت انسان به طور متعارف در دوره‌ی زندگی خود چهار نقش را تجربه می‌کند که عبارتند از: فرزندی، دوستی، همسری و والدی. و همچنین نقش‌های اجتماعی که نسبت به توان و شغل او به وی داده می‌شود.

رضایت خالق را نیز کسب کرده است^۱ و این امتیاز بزرگی است، که:

﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾^۲

تنها در چنین شرایط و زمینه‌ای است که می‌توان انتظار داشت جوانان عزیز و شریف حسّ ارزش‌مندی و بزرگ‌منشی خود را در مسیر صحیح رشد و تعالی قرار داده و گرفتار منجلاب فساد و انحراف نشوند و امید داشت که دامن جامعه از آسیب‌های اجتماعی و کج‌روی‌های اخلاقی پاک گشته و به سمت تعالی و تکامل پیش برود.

نتیجه

با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان گفت یکی از راه‌های بسیار مهمی که اسلام به منظور پیش‌گیری و درمان آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی ارائه نموده است، زمینه‌سازی برای «خودثباتی منطقی و آگاهانه»ی جوانان از طریق کسب توسعه‌ی علم و آگاهی و مهارت‌های فردی و اجتماعی و نیز از طریق ترویج و توسعه‌ی الگوی خیراندیشی و صالح‌نگری است.

بر این اساس، نظام اسلامی می‌بایست برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی خود را به سمت زمینه‌سازی برای رشد و تعالی جوانان سوق داده و با مهیا ساختن محیط و امکانات و ارزش‌گزاردن به فعالیت‌های فردی و گروهی جوانان، زمینه‌ی حضور و بروز ایشان را در فعالیت‌های مثبت و سازنده‌ی علمی، مهارتی و اجتماعی فراهم نماید.

۱- احقاف، ۱۵.

۲- توبه، ۷۲.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. سبحانی، جعفر، منشور جاوید، قم، موسسه امام صادق ♦، ۱۳۷۳ (چاپ سوم).
۳. قنادان، منصور؛ ناهید مطیع و هدایت‌اله ستوده، جامعه شناسی (مفاهیم کلیدی)، تهران، آوای نور، ۱۳۷۶ (چاپ دوم).
وب سایت‌های: www.sheshmim.com و www.daneshnameh.roshd.ir

